

**ИНДЕКСИ НА СКРИТАТА ИКОНОМИКА
В БЪЛГАРИЯ 2002-2015:
РЕЗУЛТАТИ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИ
БЕЛЕЖКИ**

ЦЕНТЪР ЗА
ИЗСЛЕДВАНЕ НА
ДЕМОКРАЦИЯТА

Настоящата публикация представя резултатите, методологията и 15-годишния опит на Центъра за изследване на демокрацията в разработването и прилагането на базирани на социологически изследвания Индекси на скритата икономика в България. Публикацията има за цел да обясни спецификите на феномена и да предостави насоки за мониторинг на скритата икономика в България за нуждите на държавната администрация, гражданските организации и изследователите.

BULGARIAN-SWISS COOPERATION PROGRAMME
БЪЛГАРО-ШВЕЙЦАРСКА ПРОГРАМА ЗА СЪТРУДНИЧЕСТВО

С финансовата подкрепа на Българо-швейцарската програма за сътрудничество

© 2016, Център за изследване на демокрацията
Всички права запазени.

Център за изследване на демокрацията
ул. „Александър Жендов“ 5
София 1113
тел.: (+359 2) 971 3000
факс: (+359 2) 971 2233
csd@online.bg
www.csd.bg

Съдържание

1. Въведение.....	3
2. Индекси на скритата икономика в България: население и бизнес (2002 – 2015).....	5
3. Динамика на скритата икономика 2002-2016	12
4. Методика на изчисляване на индексите	12
Индекс Скритата заетост – население	12
Индекс Скрити обороти – население	15
Индекс Фирми в скрития сектор – бизнес.....	18
Оценка на размера на скритата икономика - бизнес	18

1. Въведение

Дефинирането на понятието скрита икономика най-често се основава на **два водещи взаимосвързани критерия**:

- до каква степен дадена стопанска дейност е законна и се извършва от легални стопански субекти; и
- до каква степен дадена стопанска дейност и резултатите от нея са обхванати и отчетени от официалната статистика и информационните системи на държавните институции.

Първият критерий е в основата на използването на понятия като **незаконна, нелегална, черна, подземна икономика**. В този смисъл терминът скрита икономика означава производството на стоки и извършването на дейности, които не са разрешени от закона и/или са осъществявани от нелегални стопански субекти. Към тях се отнасят например наркобизнесът, контрабандата, трафикът на хора, търговията с крадени вещи и други видове престъпна икономическа дейност. Вторият критерий е свързан с дефиниции като **недекларирана, нерегистрирана, неотчетена, неформална икономика**. Според този критерий скритата икономика обхваща стопански дейности и резултатите от тях, които не се регистрират и отчитат от упълномощените за това институции (статистически ведомства, данъчна и митническа администрация, органи на местната власт и т.н.). Те включват например нерегистрираната заетост и незаплатеният труд, укритите по различни причини обороти и доходи на легитимно действащи стопански субекти, недекларираните данъци, социалните и здравните осигуровки, работата в домашното стопанство, доброволният труд и др.

Въз основа на тези критерии могат да се разграничат **четири икономически сфери**:

- **официална** икономика (тя е законна и отчетена);
- **неформална** икономика (законна и неотчетена), която включва натуралното производство и домашния труд, доброволния незаплатен труд и съседската взаимопомощ, част от дейността на самонаетите и на малките стопански единици, които нямат задължение да декларират своята дейност, и др.;
- **нелегална (черна)** икономика (незаконна и неотчетена), при която или се произвеждат забранени от закона стоки, или се извършват нелегални дейности, или стопанската дейност се осъществява от нелегални икономически субекти;
- **недекларирана (сива)** икономика (законна и неотчетена), при която легални икономически субекти незаконно прикриват и не отчитат част от стопанската си дейност, заетите в нея и получаваните доходи. Тя е свързана и с укриване на данъци, неплащане на социални и здравни осигуровки и др.

Така в границите на понятието скрита икономика се включват неформалната, нелегалната (черната) и недекларираната (сивата) икономика, в които стопанската дейност не се регистрира от легитимните държавни органи.

Фигура 1. Икономически сфери на скритата икономика

Източник: Център за изследване на демокрацията, 2002.

За различните изследователски цели се използват **разнообразни методи за наблюдение на скритата икономика** и нейните основни сфери и аспекти. Поради това ще бъде направен кратък преглед на най-разпространените методи за измерване и оценка на скритата заетост и недеклаираната работа¹.

¹ За по-подробен преглед на представените тук методи вж. Скритата икономика в България, Център за изследване на демокрацията, С., 2004.

Преки методи

Преките методи се прилагат предимно на микроравнище и се основават на данни за отделни икономически субекти, които по един или друг начин имат отношение към извършването на скрита стопанска дейност. Най-често се използват три преки метода:

- представителни изследвания на скритата икономическа активност;
- изследвания на бюджета на времето;
- данъчни одити.

Преките методи като правило водят до занижени оценки на дела на скритата икономика, защото не обхващат всички нейни аспекти и измерения. Извадковите изследвания имат и твърде висока цена, за да се осигури по-добра представителност на получаваните данни. С по-малка надеждност са и получаваните количествени оценки за мащабите на скритата икономика, защото те са зависими от желанието на респондентите да сътрудничат и да дават информация за осъществяването на скрити икономически дейности.

Косвени/макроикономически методи

Косвените методи се базират предимно върху данни за макроикономически индикатори, които имат връзка с размера на скритата икономика. Използват се официални данни за равнището и динамиката на различни натурални и стойностни икономически показатели. При определени теоретично и/или емпирично обосновани допускания за тяхната връзка със скритата икономика се оценяват нейните мащаби, структура и динамика. Някои често използвани косвени методи са оценките на скритата икономика чрез потреблението на електричество; чрез монетарни подходи за измерване на връзката ѝ с паричното обръщение; чрез статистиката на БВП и др.

2. Индекси на скритата икономика в България: население и бизнес (2002 – 2015)

Изследванията на скритата икономика в България се провеждат от Центъра за изследване на демокрацията и изследователската агенция “Витоша рисърч” от 2002 г. насам. Въз основа на данните от тези изследвания е конструирана **система от синтетични измерители под формата на композитни индекси за оценка на скритата икономика**. Основната цел при конструирането им е да се намали многомерността при измерването на различните аспекти на скритата икономика до ограничен брой обобщаващи и лесни за интерпретиране индекси.

Индексът на скритата икономика при бизнеса се състои от следните обобщени индекси:

1. Размер на скритата икономика – този индекс обобщава субективните представи на бизнесмените за равнището на скритата икономика в страната като цяло и в отделните отрасли, като включва два подиндекса:

1.1. Субективна оценка на дела на скритата икономика в страната като цяло.

1.2. Субективна оценка на дела на скритата икономика по отрасли.

2. Скрити трудови отношения – отразява разпространението на практиката да се наемат работници без трудови договори или да се сключват договори, които не отговарят на реално получаваното трудово възнаграждение в съответния отрасъл. Състои се от два подиндекса:

2.1. Дял на наетите без договор в съответния отрасъл.

2.2. Дял на наетите по договор със “скрити клаузи” в съответния отрасъл.

3. Скрити обороти – обобщава разпространението на различните начини за укриване на обороти в съответния отрасъл. Индексът включва следните подиндекси:

3.1. Отчитане на по-ниски обороти от реалните.

3.2. Отчитане на по-малка печалба от реалната.

Подобни индикатори и индекси се конструират и въз основа на получените данни от представителни изследвания на българското население. Например по отношение на недекларираната работа/заетост се използва подиндекс на **Индекса на скритата икономическа дейност на населението** *Недекларирани трудови отношения*, който отразява данните за дела на работещите без сключен трудов договор или на договор със скрити клаузи, както и за степента на неплащане на социални и здравни осигуровки. Този индекс обхваща няколко основни индикатора:

- дял на работещите без трудов договор (за основна и допълнителна трудова дейност);
- дял на работещите на договор със скрити клаузи (за основна и допълнителна трудова дейност);
- дял на работещите без изплащане на социални осигуровки;
- дял на лицата, работещи без изплащане на здравни осигуровки;
- възнаграждение, на базата на което се изплащат социалните и здравните осигуровки.

Индексите на скритата икономика в България, изчислявани от Центъра за изследване на демокрацията, представляват най-дългия наличен времеви ред за страната, получен чрез надеждна, прозрачна и константна във времето методология. Изчисляват се два основни типа индекси – **Индекс на скритата икономическа дейност на населението** (Index of the Hidden Economic Activity of the Population) и **Индекс на скритата икономика при бизнеса** (Business Hidden Economy Index).

Индексът на скритата икономическа дейност на населението се получава на база *представително социологическо изследване сред населението*, в което с редица конкретни въпроси, сходни с въпросите във *виктимизационно* изследване, се установява дали респондентът е бил част от различни сиви практики – както в неговата/нейната работа, така и при покупката на продукти и използването на услуги, за които по закон се дължи

фискален документ. Подобен подход има множество предимства пред алтернативните методи:

- Получаването и интерпретирането на индексите е прозрачно и интуитивно – ясно е как се получават крайните индикатори, разбираемо е какво точно отразяват и е лесно да се премине от композитните крайни индекси към първичните данни и въпроси, на база на които са получени крайните оценки.
- Липсва субективния елемент, често срещан при изработването на тегла (коефициентите, определящи относителното участие на отделните компоненти в индекса), основани единствено на експертни оценки.
- Възможно е да се изчисли стохастична грешка, свързана с обема на извадката и да се пресметнат доверителни интервали и за крайните индекси. По този начин може да се прецени дали дадена промяна в нивата на индексите е в рамките на грешката или е статистически значима.

Двата главни индикатора на скритата икономическа дейност, които се изчисляват, са

Фигура 2. Скрита заетост и Скрити обороти - население

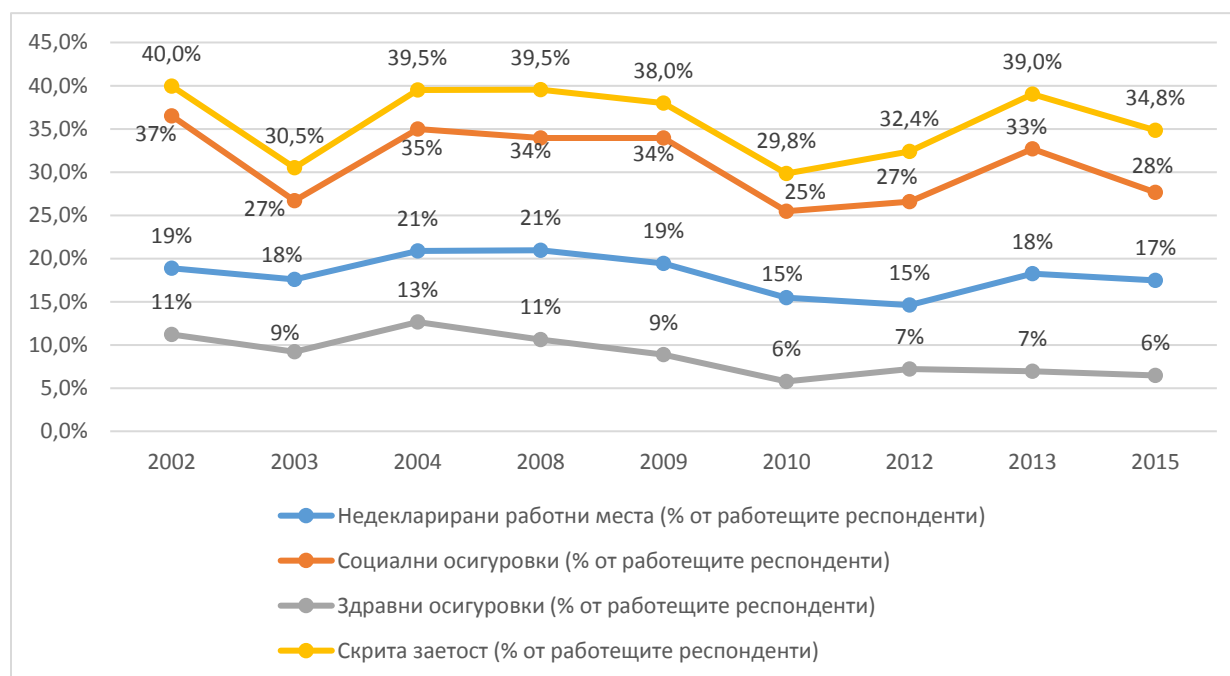
* Данните за 2004 г. са средно аритметично от две изследвания, проведени през месец март 2004 г. и месец ноември 2004 г.

Индексът на скритата икономика при бизнеса се получава чрез представително проучване сред фирми/предприятия. За разлика от населението, фирмите не могат да бъдат попитани директно дали и в каква степен участват в скритата икономика (имат сиви практики). Затова въпросите при бизнеса са насочени към възприятията на участниците в изследването за размера на скритата икономика в страната като цяло и в техния отрасъл. Респондентите оценяват и честотата на конкретни сиви практики сред преките си конкуренти като допускането на методиката е, че в тези оценки респондентите взимат предвид както задълбочените си знания за отрасъла, така и собствените си практики.

Като при повечето методики за оценка на база възприятия на респондентите, и бизнес индексите се характеризират с известна степен на субективност – напр. респондентите дават доста по-негативни оценки на скритата икономика като цяло за страната, отколкото за собствения си отрасъл. В този смисъл бизнес индексите са по-скоро помощни и помагат за по-пълното разбиране на процесите, докато индексите, изчислявани на база изследването сред населението, дават по-количествена и обективна оценка.

Индекс *Скрита заетост* се формира от три основни компонента, представени чрез под-индексите **Недекларираните работни места**, **Социални осигуровки** и **Здравни осигуровки**. В каква степен тези компоненти се отразяват на динамиката на общия индекс **Заетост** може да бъде видяно от графиката по-долу, показваща движението на основния индекс и на компонентите му през годините.

Фигура 3. Скрита заетост и под-индекси – население

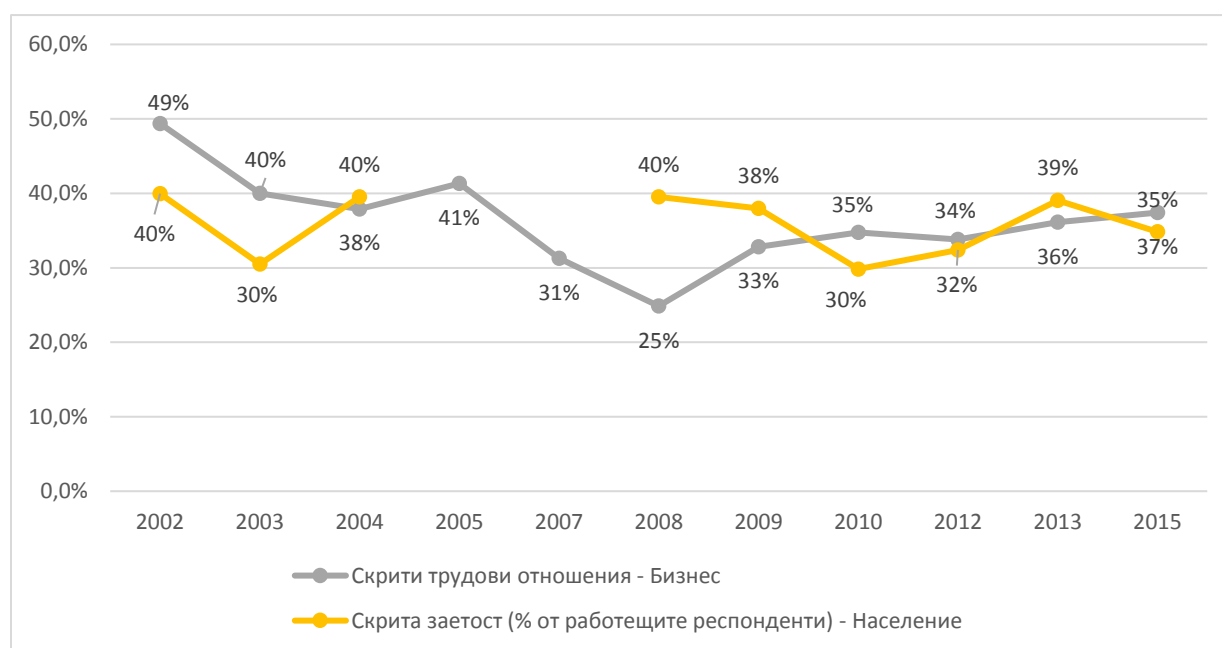

Случаите при които изобщо няма договор са доста редки, както и случаите при които изобщо не се плащат здравни или социални осигуровки. Най-често скритата заетост се дължи на допълнително заплащане, случващо се паралелно заедно с фиктивен трудов договор, по който се внасят съответните дължими данъци и осигуровки, но реалното заплащане е по-високо. Това не винаги става ясно от прекия въпрос към респондентите дали получават пари на ръка, въпреки че положителните отговори на този въпрос не са малко. Много по-често това става ясно от сумата върху която се изплащат социални осигуровки, което обяснимо е свързано и с нерегламентирано заплащане (което респондентите може да не са склонни да съобщят директно, но признават под такава форма).

На графиката по-долу могат да бъдат сравнени оценките на **Скритата заетост** на база проучването сред населението с **Индекса на скритата икономика при бизнеса**, формиран на база оценките сред бизнеса.

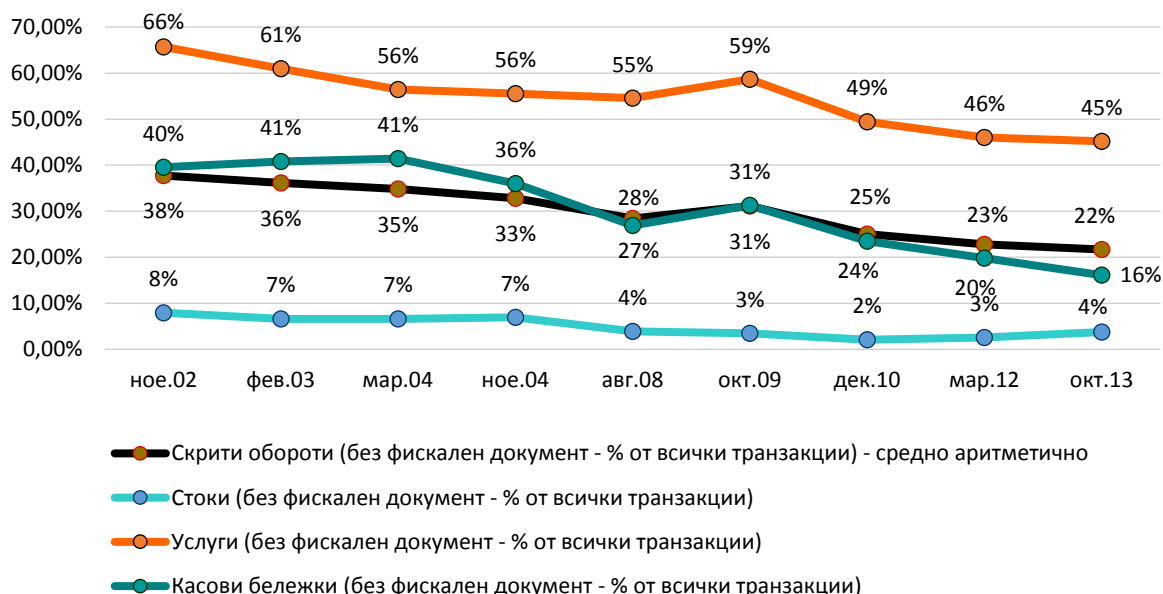
Вижда се, че макар със сходен порядък, има известни разлики между съобщеното от населението и възприятията на бизнеса. Възможно е това да се дължи на изместване във времето – феномени, които се регистрират по-скоро при бизнеса, се наблюдават със закъснение при населението. Например при бизнеса се забелязва минимум през 2008 г., след това пик, докато при населението минимумът е 2010 г. и след това и там започва увеличаване на заетостта в скрития сектор.

Фигура 4. Скритата заетост - население и бизнес

Компонентите на индекса Скрити обороти са видими на графиката по-долу. Вижда се, че общият индекс Скрити обороти се движи почти успоредно с под-индекса Касови бележки, който от своя страна обхваща ключови за потребителската кошница стоки като храна, облекло, алкохол и цигари. Стоките, които обхващат по-едри, но същевременно по-редки предмети (пералня, телевизор) се компенсират от услугите, при които делът на транзакциите без фискален документ продължават да са близо половината от всички транзакции.

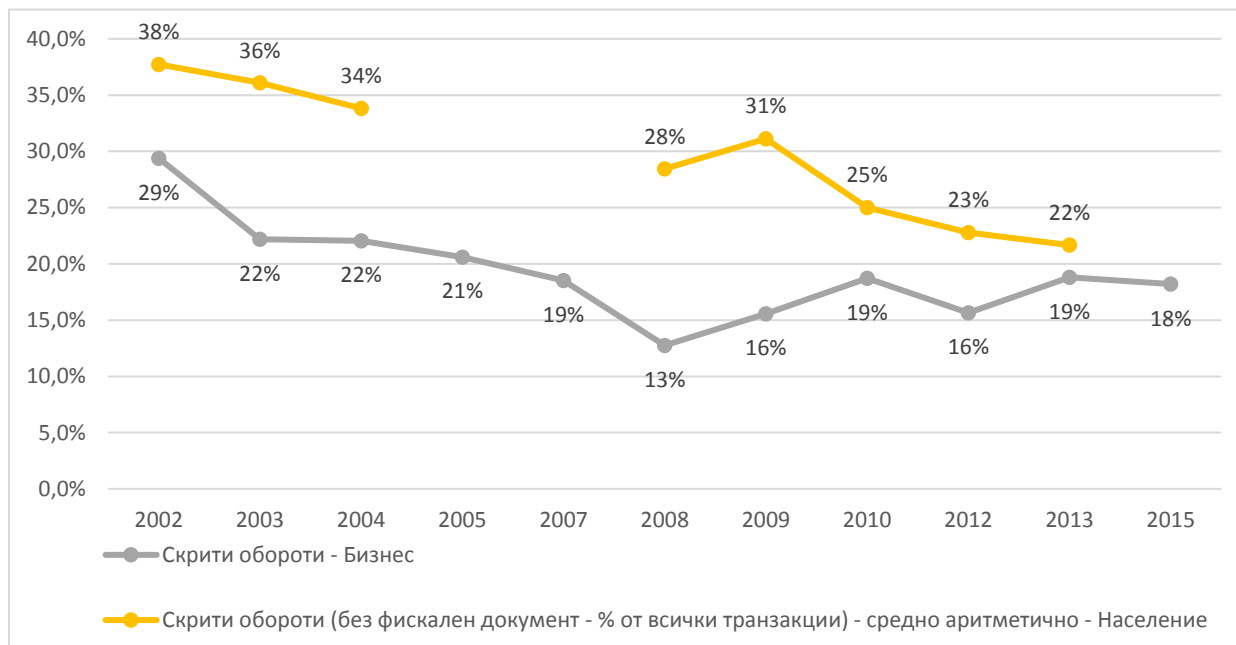
Фигура 5. Скрити обороти без фискален документ – население

Прави впечатление, че спадът в скритите обороти, който се наблюдава при население, не е видим в същата степен при възприятията на бизнеса. Тук трябва да се има предвид, че оценките на бизнеса са за собствения им бранш, което вероятно занижава цялостно оценките и нивата на индекса. Затова съществено при бизнес-възприятията е да се види относителната промяна. Такава практически се наблюдава само временно от 2007 г. година насам.

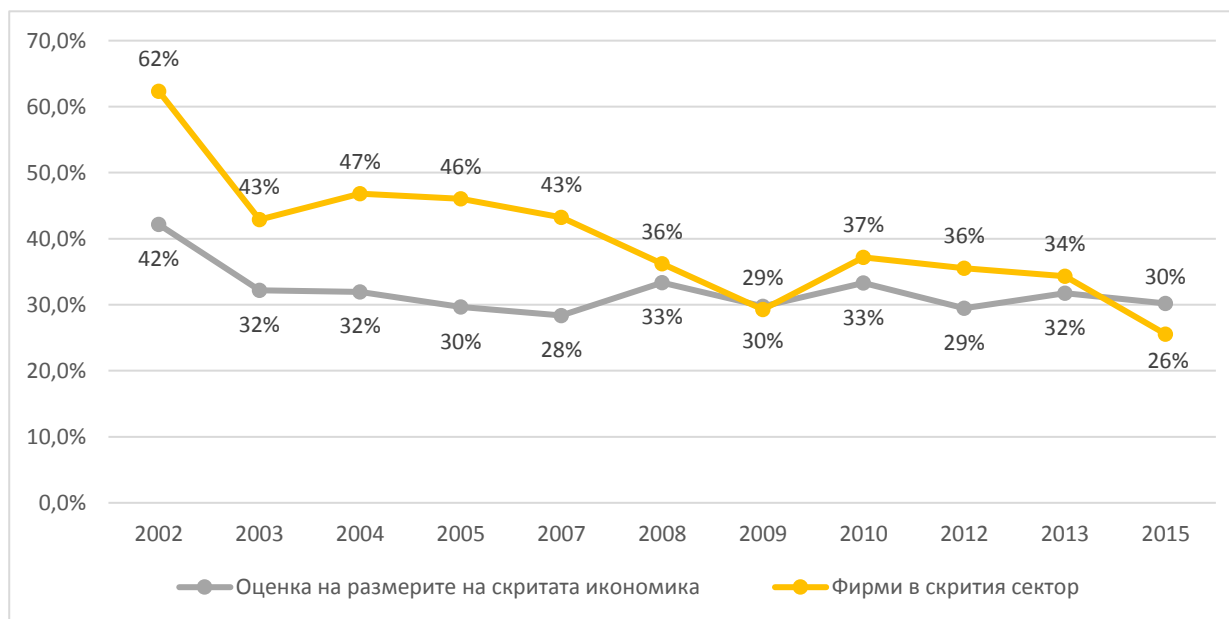
Горното сравнение илюстрира как двата типа изследвания се допълват взаимно. Индексите, изчислени на база изследване сред населението, боравят с обективна информация (макар и на извадков принцип), за разлика от бизнеса, където оценките са субективни и отразяват възприятията на интервюираните представители на бизнес единици. От своя страна обаче получаването на фискални документи от страна на населението не изчерпва всички сценарии за скрити обороти.

Фигура 6. Скрити обороти - население и бизнес

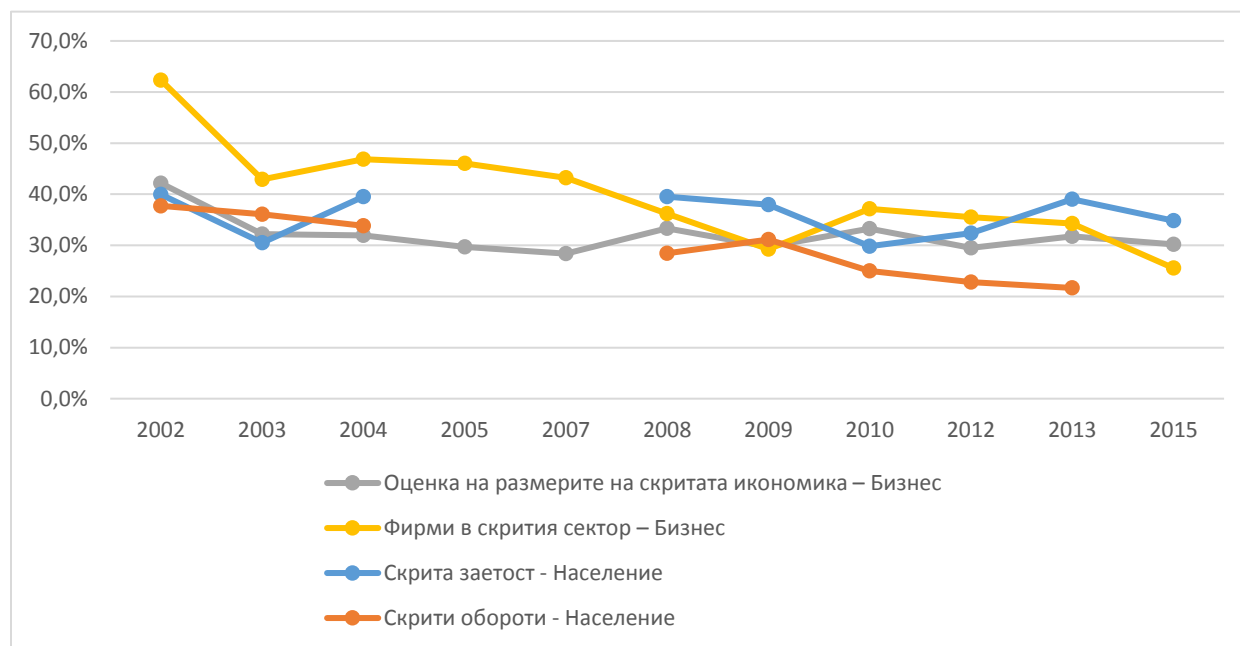
Индексът на скритата икономическа дейност при бизнеса отразява цялостното виждане на бизнеса за дела на скритата икономика, докато индексът **Фирми в скрития сектор – бизнес** се получава на база детайлна оценка на конкурентите в отрасъла не респондента по отношение на редица практики присъщи за скритата икономика. На долната графика са представени двата индекса.

Фигура 7. Оценка на размерите на скритата икономика – бизнес

3. Динамика на скритата икономика 2002-2016

Фигура 8. Динамика на скритата икономика 2002-2016 – бизнес и население

4. Методика на изчисляване на индексите

Индексите на скритата икономическа дейност се изчисляват въз основа отговорите на респондентите на въпросите по-долу. За удобство всеки от въпросите има уникален код (напр. Q1, Q3 и т.н.) и всеки от отговорите също има уникален цифров или буквен код (напр. „1“, „А“ и т.н.).

Индекс Скрита заетост – население

Първоначално с въпрос Q1 се установява дали респондентът извършва някаква трудова дейност (допълнителна или основна) срещу заплащане:

Q1.

През последния месец работили ли сте / били ли сте ангажирани с:
(възможен е повече от един отговор)

- A. Основна трудова дейност срещу заплащане
- B. Допълнителна трудова дейност срещу заплащане, извън основната ви работа
- C. Дейности, свързани с домашното ви стопанство (градина, ниви, животни)
- D. Извършване на някакви услуги (на приятели, роднини, познати или други хора) срещу заплащане (напр. При строителство, поправки на повредени уреди/ мебели; пазаруване, почистване, гледане на дете или възрастен човек и т.н.)

- Е. Дейности, които не се заплащат (извършване на услуги/ помощ на приятели, близки, съседи – пазаруване, почистване, гледане на дете или възрастен човек и т.н., доброволен труд за благотворителни организации, фондации, и др.)

За всички работещи (основна или допълнителна работа срещу заплащане) се задават въпроси, свързани с наличието на трудов договор, дали реалното заплащане отговаря на записаното в договора, наличие на социално и здравно осигуряване на база официалното заплащане, записано в договора. По-долу са представени конкретни въпроси за **основната трудова дейност**, като за допълнителна трудова дейност срещу заплащане въпросите са същите – кодовете на съответните въпроси за **допълнителна трудова дейност** са дадени в скоби след кода на въпроса за основната трудова дейност.

Q3.(Q9)

Вие лично имате ли сключен писмен договор с работодателя, при когото основно работите *(само един отговор, задава се ако е посочено А на Q1)*

- 1 Да
- 2 Не
- 3 Самонает, свободна професия
- 4 Собственик/ съсобственик на фирма
- 9 Не знае/ не отговорил

Q5.(Q11)

През последния месец, беше ли ви изплатено възнаграждение, по-високо от записаното в договора с основния ви работодател (има се предвид сума, която не е включена в договора, но е по устна уговорка с работодателя)?

(само един отговор, задава се ако е посочено А на Q1 и респондентът има договор)

- 1 Да
- 2 Не
- 9 Не знае / не отговорил

Q7.(Q13)

На вас внасят ли ви се социални осигуровки на основната ви работа?

(само един отговор, задава се ако е посочено А на Q1)

- 1 Да, работодателят ми внася социални осигуровки
- 2 Да, аз внасям социалните си осигуровки
- 3 И двете страни – работодателят и аз, внасяме социални осигуровки
- 4 Не ми се внасят социални осигуровки
- 9 Не знае / не отговорил

Q7A.(Q13A)

Върху каква сума ви се внасят социални осигуровки на основната Ви работа?

(само един отговор, задава се ако е посочено А на Q1 и отговорът на Q7 е 1-3)

- 1 Върху минималната работна заплата, независимо, че общата сума на възнаграждението ми е по-голяма

- 2 Върху минималната работна заплата, която е действителното възнаграждение, което получавам
- 3 Върху сумата, вписана в договора ми, независимо, че общата сума на възнаграждението ми е по-голяма
- 4 Върху сумата, вписана в договора ми, която е действителното възнаграждение, което получавам
- 5 Друго (моля, посочете)
- 8 Не знае/ не е сигурен
- 9 Не отговорил

Q8.(Q14)

На вас внасят ли ви се здравни/ медицински осигуровки на основната ви работа?
(само един отговор, задава се ако е посочено А на Q1)

- 1 Да, работодателят ми внася здравни осигуровки
- 2 Да, аз внасям здравните си осигуровки
- 3 И двете страни – работодателят и аз, внасяме здравни осигуровки
- 4 Не ми се внасят здравни / медицински осигуровки
- 9 Не знае / не отговорил

Индексът **Скрита заетост** представлява дела на респондентите (от всички работещи респонденти), които са посочили, че участват в сива практика на **поне един от въпросите**². Допускането в случая е, че ако например социалното осигуряване не се изплаща на реалната заплата, това е обикновено свързано и с даване на пари на ръка и работното място е в голяма степен (или напълно) „сиво“.

Тук трябва да се отбележи, че респондентите ангажирани с допълнителна трудова дейност, са много малко на брой – техният дял през годините варира между 2% и 5% от извадката, докато заетите с основна трудова дейност са между 40% и 50%. Също така случаите, където основното работно място е „бяло“, но допълнителното работно място е „сиво“, са много редки – подобни случаи увеличават дела на заетите в сивия сектор (равнищата на индикатора **Скрита заетост**) със средно около 2%.

Индексът **Скрита заетост** може да бъде разделен на няколко подиндекса - **Недекларирани работни места, Социални осигуровки и Здравни осигуровки**.

Под-индексът **Недекларирани работни места** отразява дела на работещите без трудов договор или получаващи по-високо възнаграждение от обявеното в трудовия им договор³.

Под-индексът **Социални осигуровки** дава процента от работещите, на които не се внасят дължимите социални осигуровки (или не се внасят изобщо, или не се внасят на база заплата им по договор)⁴

² Ако Q3=2 или Q9 = 2 или Q5 = 1 или Q11 = 1 или Q7 = 4 или Q13 = 4 или Q7A = 1 или 3 или Q13A = 1 или 3 или Q8 = 4 или Q14 = 4

³ Ако Q3=2 или Q9 = 2 или Q5 = 1 или Q11 = 1

⁴ Ако Q7 = 4 или Q13 = 4 или Q7A = 1 или 3 или Q13A = 1 или 3

Под-индексът **Здравни осигуровки** дава процента от работещите, на които не се внасят здравни осигуровки (отговор 4. Не ми се внасят здравни / медицински осигуровки на въпрос Q8 или Q14).

Индекс Скрити обороти – население

Индексът Скрити обороти се основава на това доколко често респондентите са получавали фискален документ при различни типове покупки. Въпроси Q22 и Q23 са свързани с по-едри или по-скъпи стоки/техника, Q24 е насочен към основни за потребителската кошница стоки като хранителни стоки, облекло и обувки и др. Въпроси Q25 и Q26 са свързани с ползването на услуги, за които традиционно издаването на документ е доста по-рядко.

Q22. През последните 2 години купували ли сте някои от следните неща?

Q23. Ако да, получихте ли някакъв вид документ (ФАКТУРА ИЛИ КАСОВА БЕЛЕЖКА) ЗА ПОКУПКАТА?

Работете по редове. Един отговор на всеки ред за въпрос Q22.

Ако отговорът на въпрос Q22 е "1 – Да", задайте въпрос Q23. Ако отговорът на Q22 е "2 – Не", преминете на следващия ред. За въпрос Q23: ако респондентът е купувал повече от веднъж през последните 2 години някоя от изброените стоки, моля попитайте дали е получен документ при последната направена покупка за дадената стока.

		Q22.		Q23.		
		Да	Не	Да	Не	Не знае/ Не си спомня
A	Хладилник/ фризер	1	2	1	2	9
B	Автоматична пералня	1	2	1	2	9
C	Прахосмукачка	1	2	1	2	9
D	Съдомиялна машина	1	2	1	2	9
E	Клетъчен (мобилен) телефон	1	2	1	2	9
F	Компакт дискова уредба (CD)	1	2	1	2	9
G	Стерео система	1	2	1	2	9
H	Автомобил	1	2	1	2	9
I	Цветен телевизор	1	2	1	2	9
J	Обзавеждане за Вашия дом	1	2	1	2	9
K	Персонален компютър	1	2	1	2	9

Q24. Колко често ПРЕЗ ПОСЛЕДНИТЕ ТРИ МЕСЕЦА са Ви издавани касови бележки за изброените по-долу групи стоки?

Един отговор на всеки ред.

		Във всички случаи	В повечето случаи	В около половината от случаите	В някои от случаите	Никога	Не пазарувам такива стоки	НЗ / НО
A	Хранителни продукти	1	2	3	4	5	6	9
B	Облекло и обувки	1	2	3	4	5	6	9
C	Алкохол и тютюневи изделия	1	2	3	4	5	6	9
D	Козметични и санитарни продукти	1	2	3	4	5	6	9
E	Книги, учебници	1	2	3	4	5	6	9

Q25. Кои от следните услуги сте ползвали ПРЕЗ ПОСЛЕДНИЯ МЕСЕЦ?

Q26. Беше ли Ви издаден някакъв вид документ (фактура или касова бележка) за ползваните услуги?

Един отговор на всеки ред за въпрос Q25.

Ако отговорът на въпрос Q25 е "1 – Да", задайте въпрос Q26. Ако отговорът на Q25 е "2 – Не", преминете на следващия ред. За въпрос Q26: ако респондентът е ползвал повече от веднъж през последния месец някоя от изброените услуги, моля попитайте дали е получен документ за последната ползвана услуга.

		Q25.		Q26.		Без отговор
		Да	Не	Да	Не	
A	Поправка / ремонт на жилища / сгради (дърводелски, ВиК услуги, боядисване и т.н.)	1	2	1	2	9
B	Поддръжка на домакинството (почистване, прекопаване на градината, косене на тревата и т.н.)	1	2	1	2	9
C	Поправка и ремонт на вещи (поправка на кола/ велосипед или други превозни средства, ремонт на електрически уреди и т.н.)	1	2	1	2	9
D	Ползване на имоти (апартаменти, стаи, магазини, гаражи и др.) под наем	1	2	1	2	9

E	Услуги, свързани с грижа за хората (грижа за деца, грижа за възрастни хора и т.н.)	1	2	1	2	9
F	Услуги като фризьорски, шивашки, общарски, маникюр	1	2	1	2	9
G	Частни уроци (танци, чужди езици, спорт и т.н.)	1	2	1	2	9
H	Продажба на стоки (телемаркетинг, продажба “на врата”)	1	2	1	2	9
I	Транспортни услуги (превоз, доставка, при преместване)	1	2	1	2	9
J	Услуги, свързани с венчавки, приеми, партита (музиканти, оркестър, Ди Джей, певци, фотографи, сервитьори и т.н.)	1	2	1	2	9
K	Услуги, свързани с приготвяне и сервиране на храни	1	2	1	2	9
L	Изработка на заводски / промишлени стоки (гравюри, дърворезби, продукти на заваряване и т.н.)	1	2	1	2	9
M	Професионални услуги (психолози, психоаналитици, лекари, счетоводители, архитекти, математици и т.н.)	1	2	1	2	9
N	Услуги свързани с достъп до електро и топлоенергия (поставяне и подмяна измервателни уреди; включване в мрежа, и др.)	1	2	1	2	9

Всеки от трите таблични въпроси се използва в един от трите под-индекса, съставляващи главния индекс **Скрити обороти**. Това са под-индекс Стоки, който се получава като дял от всички транзакции без фискален документ (т.е. събират се всички отговори „Не“ на въпрос Q23 и се делят на всички отговори „Да“ на Q22), под-индекс Услуги, при който отново се изчислява дялът от всички транзакции, които са били без фискален документ, по начин аналогичен като при Стоки, и под-индекс Касови бележки. При индекс Касови бележки 5-балната Ликертова скала от въпрос Q24 се трансформира в проценти, като отговор „Във всички случаи“ се приравнява на 100%, „В повечето случаи“ на 75%, „В около половината от случаите“ на 50%, „В някои от случаите“ на 25% и „Никога“ на 0%. За всеки тип продукти се изчислява среден дял от всички респонденти, дали отговор (от 1 до 5). Общият индекс Касови бележки се получава като средно аритметично от 5те типа стоки във въпрос Q24⁵.

Окончателният индекс **Скрити обороти** се получава като средно аритметично от под-индексите **Касови бележки**, **Стоки** и **Услуги**. Алтернативен подход към изчисляването на индекса Скрити обороти може да се получи като различните типове стоки/услуги се включат в общия индекс чрез претеглена средна – т.е. всеки тип стоки/услуги участва в средната стойност с коефициент, който отразява в каква степен типа стока/услуга присъства в потребителската кошница. Подобен подход е възможен при наличието на обективен

⁵ Алтернативен подход за изчисляване на под-индекса Касови бележки е вместо средна-аритметична стойност да се вземе претеглена средна, като тегловните коефициенти за 5те типа стоки да се вземат от обективен източник за потреблението, като напр. потребителската кошница, изчислявана от НСИ или др.

статистически източник и достатъчно детайлна разбивка на потребителската кошница, в която да присъстват точните типове стоки/услуги, включени във въпросника⁶.

Индекс Фирми в скрития сектор – бизнес

C11. СПОРЕД ВАС, КОЛКО ЧЕСТО В ПРЕДПРИЯТИЯТА / ФИРМИТЕ, КОИТО СА ВАШИ ПРЕКИ КОНКУРЕНТИ, СЕ СРЕЩАТ СЛЕДНИТЕ ДЕЙСТВИЯ:

Един отговор на всеки ред.

	Вина- ги	В повечет о случаи	Пон яког а	Ник о-га	НЗ /Н О
A. Наемане на работник без договор	1	2	3	4	9
B. Наемане на работник на трудов договор със “скрити” клаузи (социално осигуряване на по-ниска от реалната заплата, изплащане на допълн. възнаграждения без документ и др.)	1	2	3	4	9
C. Отчитане на по-малка печалба от реалната	1	2	3	4	9
D. Укриване на мита, данъци, акцизи и др.	1	2	3	4	9
E. Неиздаване на фактури/ касови бележки	1	2	3	4	9
F. Отчитане на по-ниски обороти от реалните	1	2	3	4	9
G. Осъществяване на нелегален внос или износ	1	2	3	4	9
H. “Източване” на ДДС	1	2	3	4	9

Индексът **Фирми в скрития сектор – бизнес** се изчислява на база въпрос C11, като дял на респондентите, посочили поне един отговор „винаги“ или „в повечето случаи“, независимо за кой ред е бил посочен.

Оценка на размера на скритата икономика - бизнес

Въпроси C12A и C12B формират индекса **за размера на скритата икономика според бизнеса**. Индексът се формира като средно аритметично между делът посочен за бранша/отрасъла на респондента и делът посочен като цяло за България⁷. Оценката на скритата икономика за страната винаги е по-висока от оценката, която респондентите поставят на собствения си отрасъл. Това предполага различен критерий при поставяне на оценката – либерален, когато се оценява страната като цяло, консервативен, когато се

⁶ При приблизителна оценка на относителното тегло на различните стоки/услуги, базирана на статистическа информация за потребителската кошница, достъпна в НСИ, полученият алтернативен вариант на Скрити обороти имаше близки стойности до настоящия вариант и динамиката на индекса между отделните вълни на изследването беше същата като при проста средна аритметична.

⁷ Първоначално се осредняват двете стойности за респондента, след което получените стойности се осредняват за всички респонденти. Ако някой респондент не е дал отговор и на двата въпроса, той се изключва от сметките.

оценява конкретния отрасъл, в който респондентът оперира. Поради тези причини осредняването на двете оценки може да даде оптимална оценка за сивата икономика като цяло.

C12A. СПОРЕД ВАС, КАТО ЦЯЛО, КАКЪВ Е ДЕЛЪТ НА “СКРИТАТА” ИКОНОМИКА ВЪВ ВАШИЯ БРАНШ/ ОТРАСЪЛ?

C12B. СПОРЕД ВАС, КАТО ЦЯЛО, КАКЪВ Е ДЕЛЪТ НА “СКРИТАТА” ИКОНОМИКА В БЪЛГАРИЯ?

Моля, запишете. Един отговор във всяка колона. Ако няма такива случаи, моля, запишете “000”.

	C12A. Във <u>Вашия бранш/ отрасъл</u>	C12B. В <u>България</u>
	<input type="text"/> <input type="text"/> <input type="text"/> %	<input type="text"/> <input type="text"/> <input type="text"/> %
<i>Не може да прецени</i>	888	888
<i>Отказва да отговори</i>	999	999

Въпроси C13 и C14 формират **индекса на бизнеса за скрити трудови отношения**. Индексът се формира като оценките за заетите без договор се добавят към оценките за заетите с договор със скрити каузи.

C13. СПОРЕД ВАС, КАКВА ЧАСТ ОТ ЗАЕТИТЕ ВЪВ ВАШИЯ БРАНШ РАБОТЯТ БЕЗ ДОГОВОР?

Запишете само един отговор. Ако няма такива случаи, моля, запишете “000”.

% 888 *Не знае/ Не може да прецени* 999 *Отказва* *да отговори*

C14. СПОРЕД ВАС, КАКВА ЧАСТ ОТ ЗАЕТИТЕ ВЪВ ВАШИЯ БРАНШ РАБОТЯТ С ДОГОВОР СЪС “СКРИТИ” КЛАУЗИ (Т.Е. ПОЛУЧАВАТ ВЪЗНАГРАЖДЕНИЕ ПО УСТНА УГОВОРКА, ПО-ГОЛЯМО ОТ ЗАПИСАНОТО В ДОГОВОРА)?

Запишете само един отговор. Ако няма такива случаи, моля, запишете “000”.

% 888 *Не знае/ Не може да прецени* 999 *Отказва* *да отговори*

Въпроси C15 и C16 формират **индекса за скрити обороти на бизнеса**. Индексът се формира като средно аритметично между въпроси C15 и C16.

C15. СПОРЕД ВАС, ПРИБЛИЗИТЕЛНО КАКВА ЧАСТ ОТ ОБОРОТА НА ФИРМИТЕ ОТ ВАШИЯ БРАНШ НЕ СЕ ОТЧИТА ОФИЦИАЛНО?

Запишете само един отговор. Ако няма такива случаи, моля, запишете “000”.

% 888 *Не знае/ Не може да прецени* 999 *Отказва* *да отговори*

C16. СПОРЕД ВАС, КАКВА ЧАСТ ОТ ФИРМИТЕ ВЪВ ВАШИЯ БРАНШ ПЛАЩАТ ПО-НИСКИ ДАНЪЦИ ОТ ДЪЛЖИМИТЕ?

Запишете само един отговор. Ако няма такива случаи, моля, запишете “000”.

% 888 *Не знае/ Не може да прецени* 999 *Отказва* *да отговори*